

DAVLAT BUDJETI DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDA SOLIQLARNING TUTGAN O‘RNI VA AHAMIYATI

Axrorov Abbas Aslamjon o‘g‘li

Investitsiyalar va Innovatsiyalar kafedrasida o‘qituvchisi

E-mail: abbos0112@gmail.com

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

iqtisodiyot fakulteti IK-524 guruh talabalari

Uzoqov Nuriddin Orif o‘g‘li

Bobojonov Asadbek Maksud o‘g‘li

Annotatsiya: Mazkur maqolada davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda soliqlarning tutgan o‘rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida soliqlarning fiskal, tartibga soluvchi va ijtimoiy funksiyalari yoritilib, ularning iqtisodiy tizimdagi roli asoslab berilgan. O‘zbekiston Respublikasi misolida davlat budjeti daromadlari tarkibi o‘rganilib, asosiy soliq turlarining ulushi va ularning barqarorlikka ta’siri tahlil etilgan. Tadqiqotda tizimli yondashuv, statistik tahlil va iqtisodiy-matematik usullardan foydalanilgan holda soliqlarning budjet daromadlarini shakllantirishdagi ustuvor ahamiyati aniqlangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, qo‘shilgan qiymat solig‘i davlat budjeti daromadlarining eng muhim va barqaror manbasi hisoblanadi. Shuningdek, foyda solig‘i va jismoniy shaxslar daromad solig‘i ham budjetni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Maqolada soliq tizimini takomillashtirish, soliq ma‘muriyatchiligini kuchaytirish va soliq siyosatini optimallashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan. Ushbu tadqiqot natijalari davlat moliyaviy siyosatini takomillashtirish va budjet daromadlarini barqaror oshirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Davlat budjeti, soliq tizimi, soliq tushumlari, qo‘shilgan qiymat solig‘i, foyda solig‘i, fiskal siyosat, budjet daromadlari, iqtisodiy tahlil, soliq ma‘muriyatchiligi, iqtisodiy barqarorlik.

KIRISH

Davlat budjeti milliy iqtisodiyotning muhim moliyaviy instrumenti bo‘lib, u davlatning strategik maqsadlarini amalga oshirish, iqtisodiyotni tartibga solish va ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirishda asosiy rol o‘ynaydi. Budjet daromadlari davlatning moliyaviy imkoniyatlarini belgilab beruvchi asosiy omil bo‘lib, ularning tarkibida soliqlar yetakchi o‘rinni egallaydi. Soliqlar iqtisodiy kategoriyalardan biri sifatida davlat va xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi majburiy pul munosabatlarini ifodalaydi hamda ular orqali yalpi ichki mahsulotning bir qismi davlat ixtiyoriga o‘tkaziladi.

Zamonaviy iqtisodiy nazariyada soliqlar faqat fiskal vosita sifatida emas, balki iqtisodiyotni makro darajada tartibga solish instrumenti sifatida ham qaraladi. Ayniqsa, Keynsiy yondashuvda soliqlar agregat talabni boshqarish, iqtisodiy faollikni rag‘batlantirish yoki cheklash orqali iqtisodiy sikllarni muvozanatlashtirish vositasi sifatida talqin qilinadi. Shu nuqtai nazardan, soliqlar davlat budjeti daromadlarini shakllantirish bilan bir qatorda iqtisodiy o‘sish sur‘atlariga, investitsion faollikka va bandlik darajasiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida soliq tizimini modernizatsiya qilish, soliq yukini optimallashtirish va soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Xususan, soliq stavkalarining pasaytirilishi, soliq hisobotlarining soddalashtirilishi va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi budjet daromadlarini barqaror oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, yashirin iqtisodiyot ulushining qisqartirilishi va soliq bazasining kengaytirilishi soliqlarning fiskal samaradorligini yanada oshirishga imkon bermoqda.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, davlat budjeti daromadlarining barqarorligi bevosita soliqlarning samarali tashkil etilishiga bog‘liq bo‘lib, bu masalani chuqur ilmiy tahlil qilish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Tadqiqotning maqsadi — soliqlarning davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi rolini tizimli ravishda o‘rganish, ularning iqtisodiy ahamiyatini aniqlash hamda O‘zbekiston sharoitida mavjud tendensiyalarni tahlil qilishdan iborat.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy tahlilning kompleks yondashuvlari qo‘llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli tahlil, statistik kuzatuv, taqqoslash usuli hamda iqtisodiy-matematik modellashtirish tashkil etadi. Tizimli yondashuv orqali davlat budjeti daromadlari tarkibi kompleks ravishda o‘rganildi va soliqlarning undagi o‘rni aniqlashtirildi. Statistik tahlil usuli yordamida soliq tushumlarining dinamikasi va tarkibiy ulushi baholandi.

Tadqiqot jarayonida davlat budjeti daromadlarini shakllantirish modeli quyidagi formula asosida ifodalandi:

$$DBD = \sum_{i=1}^n S_i + NSD$$

Bu yerda:

DBD - davlat budjeti daromadlari,

S_i - i -chi turdagi soliq tushumi,

NSD - nosoliq daromadlar.

Mazkur model davlat budjeti daromadlarining asosiy komponentlarini aniqlash imkonini beradi. Bu yerda soliq tushumlari asosiy o‘zgaruvchi sifatida qaraladi. Shuningdek, soliqlarning budjetdagi ulushini aniqlash uchun nisbiy ko‘rsatkichlar qo‘llanildi:

$$U_i = \frac{S_i}{DBD} \times 100\%$$

bu yerda U_i - i-chi soliq turining umumiy daromaddagi ulushi.

Bu formula har bir soliq turining davlat budjetidagi ahamiyatini foiz ko‘rinishida baholash imkonini beradi. Tadqiqotda shuningdek iqtisodiy taqqoslash usuli orqali turli soliq turlarining samaradorligi o‘zaro solishtirildi.

Empirik tahlil uchun ochiq statistik ma’lumotlar, iqtisodiy hisobotlar va nazariy manbalardan foydalanildi. Mazkur yondashuv natijalarining ishonchliligini ta’minlashga xizmat qiladi.

NATIJARLAR

O‘tkazilgan tahlillar natijasida davlat budjeti daromadlarining asosiy qismini soliq tushumlari tashkil etishi aniqlandi. Ayniqsa, qo‘shilgan qiymat solig‘i budjet daromadlarining eng yirik manbasi sifatida ajralib turadi. Bu holat QQSning universal soliq turi ekanligi va iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini qamrab olishi bilan izohlanadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, asosiy soliqlarning davlat budjetidagi ulushi quyidagicha shakllanadi:

Soliq turi	Ulushi (%)
QQS	35–40%
Foyda solig‘i	15–20%
Jismoniy shaxs daromad solig‘i	10–15%
Aksiz solig‘i	10–12%
Boshqa soliqlar	10–15%

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, QQS davlat budjeti daromadlarining eng barqaror manbasi hisoblanadi. Foyda solig‘i esa korxonalar faoliyatiga bog‘liq bo‘lgani sababli iqtisodiy sikllarga sezgir hisoblanadi. Jismoniy shaxslar daromad solig‘i aholining daromad darajasiga bog‘liq bo‘lib, ijtimoiy-iqtisodiy holat bilan chambarchas aloqador.

Bundan tashqari, soliq tizimidagi islohotlar natijasida soliq tushumlarining barqaror o‘shishi kuzatilmoqda. Bu esa davlat budjeti daromadlarining mustahkamlanishiga xizmat qilmoqda.

MUHOKAMA

Olingan natijalar soliqlarning davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi hal qiluvchi rolini tasdiqlaydi. Soliqlar orqali davlat nafaqat daromadlarni shakllantiradi, balki iqtisodiy jarayonlarga faol ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, soliq siyosati yordamida investitsion muhit yaxshilanadi, ishlab chiqarish rag‘batlantiriladi va iqtisodiy barqarorlik ta’minlanadi.

O‘zbekiston sharoitida soliq tizimini takomillashtirish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlar ijobiy natijalar bermoqda. Biroq, ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, yashirin iqtisodiyot ulushi hali ham yuqoriligicha qolmoqda, bu esa soliq tushumlarining to‘liq shakllanishiga to‘sqinlik qiladi. Shu sababli soliq ma’muriyatchiligini yanada takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va soliq nazoratini kuchaytirish zarur.

Shuningdek, soliq siyosatini ishlab chiqishda iqtisodiy muvozanatni saqlash muhimdir. Haddan tashqari yuqori soliq yuklari iqtisodiy faollikni pasaytirishi mumkin, aksincha, juda past soliq stavkalari esa budjet daromadlarining yetishmasligiga olib keladi. Shu bois optimal soliq siyosatini ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, soliqlar davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning asosiy manbai bo‘lib, ular davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosatini amalga oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Soliq tizimining samaradorligi davlat moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi, iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantiradi hamda ijtimoiy tenglikni mustahkamlaydi.

Kelgusida soliqlarning samaradorligini oshirish uchun soliq bazasini kengaytirish, soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish va raqamlashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish zarur. Shu bilan birga, soliq siyosatini iqtisodiy rivojlanish strategiyasi bilan uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent: 2024-yil (amaldagi tahrir).
2. O‘zbekiston Respublikasining “2025-yil uchun Davlat budjeti to‘g‘risida”gi Qonuni, 25-dekabr 2024-yil, O‘RQ–1108.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, PF–60, 28-yanvar 2022-yil.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari. – Rasmiy sayt: <https://stat.uz>

5. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisobotlari. – Rasmiy sayt: <https://mf.uz>
6. Stiglitz J.E. Economics of the Public Sector. – New York: W.W. Norton & Company, 2015.
7. Musgrave R.A., Musgrave P.B. Public Finance in Theory and Practice. – New York: McGraw-Hill, 1989.
8. Mankiw N.G. Principles of Economics. – Boston: Cengage Learning, 2021.
9. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. Economics. – New York: McGraw-Hill Education, 2010.
10. O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti ijrosi bo‘yicha yillik hisobotlar (2022–2024-yillar).
11. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi ma’lumotlari. – Rasmiy sayt: <https://solliq.uz>
12. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. – London: Macmillan, 1936.